.. Dasabodh by Samartha Ramadas Swami Chapter 14 ..

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १४ ॥

॥ दशक चौदावा : अखंडध्यान ॥ १४ ॥

समास पहिला : निस्पृह लक्षणनाम

॥ श्रीराम ॥

ऐका स्पृहाची सिकवण । युक्ति बुद्धि शाहाणपण ।
जेणें राहे समाधान । निरंतर ॥ १॥
सोपा मंत्र परी नेमस्त । साधें वोषध गुणवंत ।
साधें बोलणें सप्रचित । तैसें माझें ॥ २॥
तत्काळचि अवगुण जाती । उत्तम गुणाची होये प्राप्ती ।
शब्दवोषध तीव्र श्रोतीं । साक्षपें सेवावें ॥ ३॥
निस्पृहता धरूं नये । धरिली तरी सोडूं नये ।
सोडिली तरी हिंडों नये । वोळखीमधें ॥ ४॥
कांता दृष्टी राखों नये । मनास गोडी चाखऊं नये ।
धारिष्ट चळतां दाखऊं नये । मुख आपुलें ॥ ५॥
येकेस्थळीं राहों नये । कानकोंडें साहों नये ।
द्रव्य दारा पाहों नये । आळकेपणें ॥ ६॥
आचारभ्रष्ट होऊं नये । दिल्यां द्रव्य घेऊं नये ।
उणा शब्द येऊं नये । आपणावरी ॥ ७॥
भिक्षेविषीं लाजों नये । बहुत भिक्षा घेऊं नये ।
पुसतांहि देऊं नये । वोळखी आपली ॥ ८॥
धड मळिन नेसों नये । गोड अन्न खाऊं नये ।
दुराग्रह करूं नये । प्रसंगें वर्तावें ॥ ९॥
भोगीं मन असों नये । देहदुःखें त्रासों नये ।
पुढें आशा धरूं नये । जीवित्वाची ॥ १०॥
विरक्ती गळों देऊं नये । धारिष्ट चळों देऊं नये ।
ज्ञान मळिण होऊं नये । विवेकबळें ॥ ११॥
करुणाकीर्तन सोडूं नये । अंतर्ध्यान मोडूं नये ।
प्रेमतंतु तोडूं नये । सगुणमूर्तीचा ॥ १२॥
पोटीं चिंता धरूं नये । कष्टें खेद मानूं नये ।
समइं धीर सांडूं नये । कांहीं केल्या ॥ १३॥
अपमानितां सिणों नये । निखंदितां कष्टों नये ।
धिःकारितां झुरों नये । कांहीं केल्या ॥ १४॥
लोकलाज धरूं नये । लाजवितां लाजों नये ।
खिजवितां खिजों नये । विरक्त पुरुषें ॥ १५॥
शुद्ध मार्ग सोडूं नये । दुर्जनासीं तंडों नये ।
समंध पडों देऊं नये । चांडाळासी ॥ १६॥
तपीळपण धरूं नये । भांडवितां भांडों नये ।
उडवितां उडऊं नये । निजस्थिती आपुली ॥ १७॥
हांसवितां हासों नये । बोलवितां बोलों नये ।
चालवितां चालों नये । क्षणक्षणा ॥ १८॥
येक वेष धरूं नये । येक साज करूं नये ।
येकदेसी होऊं नये । भ्रमण करावें ॥ १९॥
सलगी पडों देऊं नये । प्रतिग्रह घेऊं नये ।
सभेमध्यें बैसों नये । सर्वकाळ ॥ २०॥
नेम आंगीं लाऊं नये । भरवसा कोणास देऊं नये ।
अंगीकार करूं नये । नेमस्तपणाचा ॥ २१॥
नित्यनेम सांडूं नये । अभ्यास बुडों देऊं नये ।
परतंत्र होऊं नये । कांहीं केल्यां ॥ २२॥
स्वतंत्रता मोडूं नये । निरापेक्षा तोडूं नये ।
परापेक्षा होऊं नये । क्षणक्षणा ॥ २३॥
वैभव दृष्टीं पाहों नये । उपाधीसुखें राहों नये ।
येकांत मोडूं देऊं नये । स्वरूपस्थितीचा ॥ २४॥
अनर्गळता करूं नये । लोकलाज धरूं नये ।
कोठेंतरी होऊं नये । आसक्त कदां ॥ २५॥
परंपरा तोडूं नये । उपाधी मोडूं देऊं नये ।
ज्ञानमार्ग सोडूं नये । कदाकाळीं ॥ २६॥
कर्ममार्ग सांडूं नये । वैराग्य मोडूं देऊं नये ।
साधन भजन खंडूं नये । कदाकाळीं ॥ २७॥
अतिवाद करूं नये । अनित्य पोटीं धरूं नये ।
रागें भरीं भरों नये । भलतीकडे ॥ २८॥
न मनी त्यास सांगों नये । कंटाळवाणें बोलों नये ।
बहुसाल असो नये । येकें स्थळीं ॥ २९॥
कांहीं उपाधी करूं नये । केली तरी धरूं नये ।
धरिली तरी सांपडों नये । उपाधीमध्यें ॥ ३०॥
थोरपणें असो नये । महत्त्व धरून बैसों नये ।
कांहीं मान इच्छूं नये । कोठेंतरी ॥ ३१॥
साधेपण सोडूं नये । सानेपण मोडूं नये ।
बळात्कारें जोडूं नये । अभिमान आंगीं ॥ ३२॥
अधिकारेवीण सांगों नये । दाटून उपदेश देऊं नये ।
कानकोंडा करूं नये । परमार्थ कदा ॥ ३३॥
कठीण वैराग्य सोडूं नये । कठीण अभ्यास सांडूं नये ।
कठिणता धरूं नये । कोणेकेविशइं ॥ ३४॥
कठीण शब्द बोलों नये । कठीण आज्ञा करूं नये ।
कठीण धीरत्व सोडूं नये । कांहीं केल्यां ॥ ३५॥
आपण आसक्त होऊं नये । केल्यावीण सांगों नये ।
बहुसाल मागों नये । शिष्यवर्गासी ॥ ३६॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

उद्धट शब्द बोलों नये । इंद्रियेंस्मरण करूं नये ।
शाक्तमार्गें भरों नये । मुक्तपणें भरीं ॥ ३७ ॥
नीच कृतीं लाजों नये । वैभव होतां माजों नये ।
क्रोधें भरीं भरों नये । जाणपणें ॥ ३८ ॥
थोरपणें चुकों नये । न्याये नीति सांडूं नये ।
अप्रमाण वर्तों नये । कांहीं केल्या ॥ ३९ ॥
कळल्यावीण बोलों नये । अनुमानें निश्चये करूं नये ।
सांगतां दुःख धरूं नये । मूर्खपणें ॥ ४० ॥
सावधपण सोडुं नये । व्यापकपण सांडुं नये ।
कदा सुख मानूं नये । निसुगपणाचें ॥ ४१ ॥
विकल्प पोटीं धरूं नये । स्वार्थआज्ञा करूं नये ।
केली तरी टाकूं नये । आपणास पुढें ॥ ४२ ॥
प्रसंगेंवीण बोलों नये । अन्वयेंवीण गाऊं नये ।
विचारेंवीण जाऊं नये । अविचारपंथें ॥ ४३ ॥
परोपकार सांडूं नये । परपीडा करूं नये ।
विकल्प पडों देऊं नये । कोणीयेकासी ॥ ४४ ॥
नेणपण सोडूं नये । महंतपण सांडूं नये ।
द्रव्यासाठीं हिंडों नये । कीर्तन करीत ॥ ४५ ॥
संशयात्मक बोलों नये । बहुत निश्चये करूं नये ।
निर्वाहेंवीण धरूं नये । ग्रंथ हातीं ॥ ४६ ॥
जाणपणें पुसों नये । अहंभाव दिसों नये ।
सांगेन ऐसें म्हणों नये । कोणीयेकासी ॥ ४७ ॥
ज्ञानगर्व धरूं नये । सहसा छळणा करूं नये ।
कोठें वाद घालुं नये । कोणीयेकासी ॥ ४८ ॥
स्वार्थबुद्धी जडों नये । कारबारीं पडों नये ।
कार्यकर्ते होऊं नये । राजद्वारीं ॥ ४९ ॥
कोणास भर्वसा देऊं नये । जड भिक्षा मागों नये ।
भिक्षेसाठीं सांगों नये । परंपरा आपुली ॥ ५० ॥
सोइरिकींत पडों नये । मध्यावर्ति घडों नये ।
प्रपंचाची जडों नये । उपाधी आंगीं ॥ ५१ ॥
प्रपंचप्रस्तीं जाऊं नये । बाष्कळ अन्न खाऊं नये ।
पाहुण्यासरिसें घेऊं नये । आमंत्रणें कदां ॥ ५२ ॥
श्राध पक्ष सटी सामासें । शांती फळशोबन बारसें ।
भोग राहाण बहुवसें । नवस व्रतें उद्यापनें ॥ ५३ ॥
तेथें निस्पृहें जाऊं नये । त्याचें अन्न खाऊं नये ।
येळिलवाणें करूं नये । आपणासी ॥ ५४ ॥
लग्नमुहुर्तीं जाऊं नये । पोटासाठीं गाऊं नये ।
मोलें कीर्तन करूं नये । कोठेंतरी ॥ ५५ ॥
आपली भिक्षा सोडूं नये । वारें अन्न खाऊं नये ।
निस्पृहासि घडों नये । मोलयात्रा ॥ ५६ ॥
मोलें सुकृत करूं नये । मोलपुजारी होऊं नये ।
दिल्हा तरी घेऊं नये । इनाम निस्पृहें ॥ ५७ ॥
कोठें मठ करूं नये । केला तरी तो धरूं नये ।
मठपती होऊन बैसों नये । निस्पृह पुरुषें ॥ ५८ ॥
निस्पृहें अवघेंचि करावें । परी आपण तेथें न सांपडावें ।
परस्परें उभारावें । भक्तिमार्गासी ॥ ५९ ॥
प्रेत्नेंविण राहों नये । आळस दृष्टी आणूं नये ।
देह अस्तां पाहों नये । वियोग उपासनेचा ॥ ६० ॥
उपाधीमध्यें पडों नये । उपाधी आंगीं जडों नये ।
भजनमार्ग मोडूं नये । निसंगळपणें ॥ ६१ ॥
बहु उपाधी करूं नये । उपाधीविण कामा नये ।
सगुणभक्ति सोडूं नये । विभक्ति खोटी ॥ ६२ ॥
बहुसाल धांवों नये । बहुसाल राहों नये ।
बहुत कष्ट करूं नये । असुदें खोटें ॥ ६३ ॥
बहुसाल बोलों नये । अबोलणें कामा नये ।
बहुत अन्न खाऊं नये । उपवास खोटा ॥ ६४ ॥
बहुसाल निजों नये । बहुत निद्रा मोडुं नये ।
बहुत नेम धरूं नये । बाश्कळ खोटें ॥ ६५ ॥
बहु जनीं असों नये । बहु आरण्य सेऊं नये ।
बहु देह पाळूं नये । आत्महत्या खोटी ॥ ६६ ॥
बहु संग धरूं नये । संतसंग सांडुं नये ।
कर्मठपण कामा नये । अनाचार खोटा ॥ ६७ ॥
बहु लोकिक सांडुं नये । लोकाधेन होऊं नये ।
बहु प्रीती कामा नये । निष्ठुरता खोटी ॥ ६८ ॥
बहु संशये धरूं नये । मुक्तमार्ग कामा नये ।
बहु साधनीं पडों नये । साधनेंवीण खोटें ॥ ६९ ॥
बहु विषये भोगूं नये । विषयत्याग करितां नये ।
देहलोभ धरूं नये । बहु त्रास खोटा ॥ ७० ॥
वेगळा अनुभव घेऊं नये । अनुभवेंवीण कामा नये ।
आत्मस्थिती बोलों नये । स्तब्धता खोटी ॥ ७१ ॥
मन उरों देऊं नये । मनेंवीण कामा नये ।
अलक्ष वस्तु लक्षा नये । लक्षेंवीण खोटें ॥ ७२ ॥
मनबुद्धिअगोचर । बुद्धीवीण अंधकार ।
जाणीवेचा पडो विसर । नेणीव खोटी ॥ ७३ ॥
ज्ञातेपण धरूं नये । ज्ञानेंवीण कामा नये ।
अतर्क्य वस्तु तर्का न ये । तर्केंवीण खोटें ॥ ७४ ॥
दृश्यस्मरण काम नये । विस्मरण पडों नये ।
कांहीं चर्चा करूं नये । केलीयावीण न चले ॥ ७५ ॥
जगीं भेद कामा नये । वर्णसंकर करूं नये ।
आपला धर्म उडऊं नये । अभिमान खोटा ॥ ७६ ॥
आशाबद्धत बोलों नये । विवेकेंवीण चालों नये ।
समाधान हालों नये । कांहीं केल्यां ॥ ७७ ॥
अबद्ध पोथी लेहों नये । पोथीवीण कामा नये ।
अबद्ध वाचूं नये । वाचिल्यावीण खोटें ॥ ७८ ॥
निस्पृहें वगत्रुत्व सांडूं नये । आशंका घेतां भांडों नये ।
श्रोतयांचा मानूं नये । वीट कदा ॥ ७९ ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

हें सिकवण धरितां चित्तीं । सकळ सुखें वोळगती ।
आंगीं बाणें महंती । अकस्मात ॥ ८० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
निस्पृहलक्षणनाम समास पहिला ॥ १ ॥ १४.१

समास दुसरा : भिक्षानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ब्राह्मणाची मुख्य दीक्षा । मागितली पाहिजे भिक्षा ।
वों भवति या पक्षा । रक्षिलें पाहिजे ॥ १ ॥
भिक्षा मागोन जो जेविला । तो निराहारी बोलिला ।
प्रतिग्रहावेगळा जाला । भिक्षा मागतां ॥ २ ॥
संतासंत जे जन । तेथें कोरान्न मागोन करी भोजन ।
तेणें केलें अमृतप्राशन । प्रतिदिनीं ॥ ३ ॥

॥ श्लोक ॥
भिक्षाहारी निराहारी । भिक्षा नैव प्रतिग्रहः ।
असंतो वापि संतो वा । सोमपानं दिने दिने ॥

ऐसा भिक्षेचा महिमा । भिक्षा माने सर्वोत्तमा ।
ईश्वराचा अगाध महिमा । तोहि भिक्षा मागे ॥ ४ ॥
दत्त गोरक्ष आदिकरुनी । सिद्ध भिक्षा मागती जनीं ।
निस्पृहता भिक्षेपासुनी । प्रगट होये ॥ ५ ॥
वार लाऊन बैसला । तरी तो पराधेन जाला ।
तैसीच नित्यावळीला । स्वतंत्रता कैंची ॥ ६ ॥
आठां दिवसां धान्य मेळविलें । तरी तें कंटाळवाणें जालें ।
प्राणी येकायेकीं चेवलें । नित्यनूतनतेपासुनी ॥ ७ ॥
नित्य नूतन हिंडावें । उदंड देशाटण करावें ।
तरीच भिक्षा मागतां बरवें । श्लाघ्यवाणें ॥ ८ ॥
अखंड भिक्षेच अभ्यास । तयास वाटेना परदेश ।
जिकडे तिकडे स्वदेश । भुवनत्रैं ॥ ९ ॥
भिक्षां मागतां किरकों नये । भिक्षा मागतां लाजो नये ।
भिक्षा मागतां भागों नये । परिभ्रमण करावें ॥ १० ॥
भिक्षा आणि चमत्कार । च्वाकाटती लहानथोर ।
कीर्ति वर्णी निरंतर । भगवंताची ॥ ११ ॥
भिक्षा म्हणिजे कामधेनु । सदा फळ नव्हे सामान्यु ।
भिक्षेस करी जो अमान्यु । तो करंटा जोगी ॥ १२ ॥
भिक्षेनें वोळखी होती । भिक्षेनें भरम चुकती ।
सामान्य भिक्षा मान्य करिती । सकळ प्राणी ॥ १३ ॥
भिक्षा म्हणिजे निर्भये स्थिति । भिक्षेनें प्रगटे महंती ।
स्वतंत्रता ईश्वरप्राप्ती । भिक्षागुणें ॥ १४ ॥
भिक्षेस नाहीं आडथळा । भिक्षाहारी तो मोकळा ।
भिक्षेकरितां सार्थक वेळा । काळ जातो ॥ १५ ॥
भिक्षा म्हणिजे अमरवल्ली । जिकडे तिकडे लगडली ।
अवकाळीं फळदायेनी जाली । निर्ल्लजासी ॥ १६ ॥
पृथ्वीमधें देश नाना । फिरतां उपवासी मरेना ।
कोणे येके ठाई जना । जड नव्हे ॥ १७ ॥
गोरज्य वाणिज्य कृषी । त्याहून प्रतिष्ठा भिक्षेसी ।
विसंभों नये झोळीसी । कदाकाळीं ॥ १८ ॥
भिक्षेऐसें नाहीं वैराग्य । वैराग्यापरतें नाहीं भाग्य ।
वैराग्य नस्तां अभाग्य । येकदेसी ॥ १९ ॥
कांहीं भिक्षा आहे म्हणावें । अल्पसंतोषी असावें ।
बहुत आणितां घ्यावें । मुष्टी येक ॥ २० ॥
सुखरूप भिक्षा मागणें । ऐसी निस्पृहतेचीं लक्षणें ।
मृद वागविळास करणें । परम सौख्यकारी ॥ २१ ॥
ऐसी भिक्षेची स्थिती । अल्प बोलिलें येथामती ।
भिक्षा वांचवी विपत्ती । होणार काळीं ॥ २२ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
भिक्षानिरूपणनाम समास दुसरा ॥ २ ॥ १४.२

समास तिसरा : कवित्वकळानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

कवित्व शब्दसुमनमाळा । अर्थ परिमळ आगळा ।
तेणें संतषट्पदकुळा । आनंद होये ॥ १ ॥
ऐसी माळा अंतःकरणीं । गुंफुन पूजा रामचरणीं ।
वोंकारतंत अखंडपणीं । खंडूं च नये ॥ २ ॥
परोपकाराकारणें । कवित्व अगत्य करणें ।
तया कवित्वाचीं लक्षणें । बोलिजेती ॥ ३ ॥
जेणें घडे भगवद्भक्ती । जेणें घडे विरक्ती ।
ऐसिया कवित्वाची युक्ती । आधीं वाढवावी ॥ ४ ॥
क्रियेवीण शब्दज्ञान । तया न मानिती सज्जन ।
म्हणौनी देव प्रसन्न । अनुतापें करावा ॥ ५ ॥
देवाचेन प्रसन्नपणें । जें जें घडे बोलणें ।
तें तें अत्यंत श्लाघ्यवाणें । या नाव प्रासादिक ॥ ६ ॥
धीट पाठ प्रसादिक । ऐसें बोलती अनेक ।
तरी हा त्रिविध विवेक । बोलिजेल ॥ ७ ॥
धीट म्हणिजे धीटपणें केलें । जें जें आपुल्या मनास आलें ।
बळेंचि कवित्व रचिलें । या नाव धीट बोलिजे ॥ ८ ॥
पाठ म्हणिजे पाठांतर । बहुत पाहिलें ग्रंथांतर ।
तयासरिखा उतार । आपणचि केला ॥ ९ ॥
सीघ्रचि कवित्व जोडिलें । दृष्टि पडिलें तें चि वर्णिलें ।
भक्तिवांचून जें केलें । त्या नाव धीटपाठ ॥ १० ॥
कामिक रसिक शृंघारिक । वीर हास्य प्रस्ताविक ।
कौतुक विनोद अनेक । या नाव धीटपाठ ॥ ११ ॥
मन जालें कामाकार । तैसेचि निघती उद्गार ।
धीटपाठें परपार । पाविजेत नाहीं ॥ १२ ॥
व्हावया उदरशांती । करणें लागे नरस्तुती ।
तेथें केली जे वित्पत्ति । त्या नाव धीटपाठ ॥ १३ ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

कवित्व नसावें धीटपाठ । कवित्व नसावें खटपट ।
कवित्व नसावें उद्धट । पाषांडमत ॥ १४ ॥
कवित्व नसावें वादांग । कवित्व नसावें रसभंग ।
कवित्व नसावें रंगभंग । दृष्टांतहीन ॥ १५ ॥
कवित्व नसावें पाल्हाळ । कवित्व नसावें बाष्कळ ।
कवित्व नसावें कुटीळ । लक्षुनियां ॥ १६ ॥
हीन कवित्व नसावें । बोलिलेंचि न बोलावें ।
छंदभंग न करावें । मुद्राहीन ॥ १७ ॥
वित्पत्तिहीन तर्कहीन । कळाहीन शब्दहीन ।
भक्तिज्ञानवैराग्यहीन । कवित्व नसावें ॥ १८ ॥
भक्तिहीन जें कवित्व । तेंचि जाणावें ठोंबें मत ।
आवडीहीन जें वगत्रृत्व । कंटाळवाणें ॥ १९ ॥
भक्तिविण जो अनुवाद । तोचि जाणावा विनोद ।
प्रीतीविण संवाद । घडे केवी ॥ २० ॥
असो धीट पाठ तें ऐसें । नाथिलें अहंतेचें पिसें ।
आतां प्रसादिक तें कैसें । सांगिजेल ॥ २१ ॥
वैभव कांता कांचन । जयास वाटे हें वमन ।
अंतरीं लागलें ध्यान । सर्वोत्तमाचें ॥ २२ ॥
जयास घडीनें घडी । लागे भगवंतीं आवडी ।
चढती वाढती गोडी । भगवद्भजनाची ॥ २३ ॥
जो भगवद्भजनेंवीण । जाऊं नेदी येक क्षण ।
सर्वकाळ अंतःकरण । भक्तिरंगें रंगलें ॥ २४ ॥
जया अंतरी भगवंत । अचळ राहिला निवांत ।
तो स्वभावें जें बोलत । तें ब्रह्मनिरूपण ॥ २५ ॥
अंतरी बैसला गोविंद । तेणें लागला भक्तिछंद ।
भक्तीविण अनुवाद । आणीक नाहीं ॥ २६ ॥
आवडी लागली अंतरीं । तैसीच वदे वैखरी ।
भावें करुणाकीर्तन करी । प्रेमभरें नाचतु ॥ २७ ॥
भगवंतीं लागलें मन । तेणें नाठवे देहभान ।
शंका लज्या पळोन । दुरी ठेली ॥ २८ ॥
तो प्रेमरंगें रंगला । तो भक्तिमदें मातला ।
तेणें अहंभाव घातला । पायांतळीं ॥ २९ ॥
गात नाचत निशंक । तयास कैचे दिसती लोक ।
दृष्टीं त्रैलोक्यनायेक । वसोन ठेला ॥ ३० ॥
ऐसा भगवंतीं रंगला । आणीक कांहीं नलगे त्याला ।
स्वइछा वर्णूं लागला । ध्यान कीर्ती प्रताप ॥ ३१ ॥
नाना ध्यानें नाना मूर्ती । नाना प्रताप नाना कीर्ती ।
तयापुढें नरस्तुती । त्रुणतुल्य वाटे ॥ ३२ ॥
असो ऐसा भगवद्भक्त । जो ये संसारीं विरक्त ।
तयास मानिती मुक्त । साधुजन ॥ ३३ ॥
त्याचे भक्तीचें कौतुक । तयानव प्रसादिक ।
सहज बोलतां विवेक । प्रगट होय ॥ ३४ ॥
ऐका कवित्वलक्षण । केलेंच करूं निरूपण ।
जेणे निवे अंतःकर्ण । श्रोतयांचें ॥ ३५ ॥
कवित्व असावें निर्मळ । कवित्व असावें सरळ ।
कवित्व असावें प्रांजळ । अन्वयाचें ॥ ३६ ॥
कवित्व असावें भक्तिबळें । कवित्व असावें अर्थागळें ।
कवित्व असावें वेगळें । अहंतेसी ॥ ३७ ॥
कवित्व असावें कीर्तिवाड । कवित्व असावें रम्य गोड ।
कवित्व असावें जाड । प्रतापविषीं ॥ ३८ ॥
कवित्व असावें सोपें । कवित्व असावें अल्परूपें ।
कवित्व असावें सुल्लपें । चरणबंद ॥ ३९ ॥
मृदु मंजुळ कोमळ । भव्य अद्भुत विशाळ ।
गौल्य माधुर्य रसाळ । भक्तिरसें ॥ ४० ॥
अक्षरबंद पदबंद । नाना चातुर्य प्रबंद ।
नाना कौशल्यता छंदबंद । धाटी मुद्रा अनेक ॥ ४१ ॥
नाना युक्ती नाना बुद्धी । नाना कळा नाना सिद्धी ।
नाना अन्वये साधी । नाना कवित्व ॥ ४२ ॥
नाना साहित्य दृष्टांत । नाना तर्क धात मात ।
नाना संमती सिद्धांत । पूर्वपक्षेंसीं ॥ ४३ ॥
नाना गती नाना वित्पत्ती । नाना मती नाना स्फुर्ति ।
नाना धारणा नाना धृती । या नाव कवित्व ॥ ४४ ॥
शंका आशंका प्रत्योत्तरें । नाना काव्यें शास्त्राधारें ।
तुटे संशये निर्धारें । निर्धारितां ॥ ४५ ॥
नाना प्रसंग नाना विचार । नाना योग नाना विवर ।
नाना तत्वचर्चासार । या नाव कवित्व ॥ ४६ ॥
नाना साधनें पुरश्चरणें । नाना तपें तीर्थाटणें ।
नाना संदेह फेडणें । या नाव कवित्व ॥ ४७ ॥
जेणें अनुताप उपजे । जेणें लोकिक लाजे ।
जेणें ज्ञान उमजे । या नाव कवित्व ॥ ४८ ॥
जेणें ज्ञान हें प्रबळे । जेणें वृत्ती हे मावळें ।
जेणें भक्तिमार्ग कळे । या नाव कवित्व ॥ ४९ ॥
जेणें देहबुद्धी तुटे । जेणें भवसिंधु आटे ।
जेणें भगवंत प्रगटे । या नाव कवित्व ॥ ५० ॥
जेणें सद्बुद्धि लागे । जेणें पाषांड भंगे ।
जेणें विवेक जागे । या नाव कवित्व ॥ ५१ ॥
जेणें सद्वस्तु भासे । जेणें भास हा निरसे ।
जेणें भिन्नत्व नासे । या नाव कवित्व ॥ ५२ ॥
जेणें होये समाधान । जेणें तुटे संसारबंधन ।
जया मानिती सज्जन । तया नाव कवित्व ॥ ५३ ॥
ऐसें कवित्वलक्षण । सांगतां तें असाधारण ।
परंतु कांहींयेक निरूपण । बुझावया केलें ॥ ५४ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
कवित्वकळानिरूपण समास तिसरा ॥ ३ ॥ १४.३

समास चौथा : कीर्तन लक्षण

॥ श्रीराम ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

कलयुगीं कीर्तन करावें । केवळ कोमळ कुशळ गावें ।
कठीण कर्कश कुटें सांडावें । येकीकडे ॥ १॥
खटखट खुंटून टाकावी । खळखळ खळांसीं न करावी ।
खरें खोटें खवळों नेदावी । वृत्ति आपुली ॥ २॥
गर्वगाणें गाऊं नये । गातां गातां गळों नये ।
गोप्य गुज गर्जों नये । गुण गावे ॥ ३॥
घष्टणी घिसणी घस्मरपणें । घसर घसरूं घसा खाणें ।
घुमघुमों चि घुमणें । योग्य नव्हे ॥ ४॥
नाना नामे भगवंताचीं । नाना ध्यानें सगुणाचीं ।
नाना कीर्तनें कीर्तीचीं । अद्भुत करावीं ॥ ५॥
चकचक चुकावेना । चाट चावट चळावेना ।
चरचर चुरचुर लागेना । ऐसें करावें ॥ ६॥
छळछळ छळणा करूं नये । छळितां छळितां छळों नयें ।
छळणें छळणा करूं नये । कोणीयेकाची ॥ ७॥
जि जि जि जि म्हणावेना । जो जो जागे तो तो पावना ।
जपजपों जनींजनार्दना । संतुष्ट करावें ॥ ८॥
झिरपे झरे पाझरे जळ । झळके दुरुनी झळाळ ।
झडझडां झळकती सकळ । प्राणी तेथें ॥ ९॥
या या या या म्हणावें नलगे । या या या या उपाव नलगे ।
या या या या कांहीं च नलगे । सुबुद्धासी ॥ १०॥
टक टक टक करूं नये । टाळाटाळी टिकों नये ।
टम टम टम टम लाऊं नये । कंटाळवाणी ॥ ११॥
ठस ठोंबस ठाकावेना । ठक ठक ठक करावेना ।
ठाकें ठमकें ठसावेना । मूर्तिध्यान ॥ १२॥
डळमळ डळमळ डकों नये । डगमग डगमग कामा नये ।
डंडळ डंडळ चुकों नये । हेंकाडपणें ॥ १३॥
ढिसाळ ढाला ढळती कुंचे । ढोबळा ढसकण डुले नाचे ।
ढळेचिना ढिगढिगांचे । कंटाळवाणे ॥ १४॥
नाना नेटक नागर । नाना नम्र गुणागर ।
नाना नेमक मधुर । नेमस्त गाणें ॥ १५॥
ताळ तुंबरे तानमानें । ताळबद्ध तंतगाणें ।
तूर्त तार्किक तनें मनें । तल्लिन होती ॥ १६॥
थर्थरां थरकती रोमांच । थै थै थै स्वरें उंच ।
थिरथिर थिरावे नाच । प्रेमळ भक्तांचा ॥ १७॥
दक्षदाक्षण्य दाटलें । बंदें प्रबंदें कोंदाटलें ।
दमदम दुमदुमों लागलें । जगदंतर ॥ १८॥
धूर्त तूर्त धावोन आला । धिंगबुद्धीनें धिंग जाला ।
धाकें धाकें धोकला । रंग अवघा ॥ १९॥
नाना नाटक नेटकें । नाना मानें तुकें कौतुकें ।
नाना नेमक अनेकें । विद्यापात्रें ॥ २०॥
पाप पळोन गेलें दुरी । पुण्य पुष्कळ प्रगटे वरी ।
परतरतो परे अंतरीं । चटक लागे ॥ २१॥
फुकट फाकट फटवणें नाहीं । फटकळ फुगडी पिंगा नाहीं ।
फिकें फसकट फोल नाहीं । भकाध्या निंदा ॥ २२॥
बरें बरें बरें म्हणती । बाबा बाबा उदंड करिती ।
बळें बळेंचि बळाविती । कथेलागीं ॥ २३॥
भला भला भला लोकीं । भक्तिभावें भव्य अनेकीं ।
भूषण भाविक लोकीं । परोपकारें ॥ २४॥
मानेल तरी मानावें मनें । मत्त न व्हावें ममतेनें ।
मी मी मी मी बहुत जनें । म्हणिजेत आहे ॥ २५॥
येकें टोकत येकांपासीं । येऊं येऊं येती झडेसीं ।
या या या या असे तयासी । म्हणावें नलगे ॥ २६॥
राग रंग रसाळ सुरंगें । अंतर संगित रागें ।
रत्नपरीक्षा रत्नामागें । धांवती लोक ॥ २७॥
लवलवां लवती लोचन । लकलकां लकलें मन ।
लपलपों लपती जन । आवडीनें ॥ २८॥
वचनें वाउगीं वदेना । वावरेविवरे वसेना ।
वगत्रुत्वें निववी जना । विनित होउनी ॥ २९॥
सारासार समस्तांला । सिकऊं सिकऊं जनाला ।
साहित संगित सज्जनाला । बरें वाटे ॥ ३०॥
खरेंखोटें खरें वाटलें । खर्खर खुर्खुर खुंटलें ।
खोटें खोटेपणें गेलें । खोटें म्हणोनियां ॥ ३१॥
शाहाणे शोधितां शोधेना । शास्त्रार्थ शृती बोधेना ।
शुक शारिकाशमेना । शब्द तयाचा ॥ ३२॥
हरुषें हरुषें हासिला । हाहाहोहोनें भुलला ।
हित होईना तयाला । परत्रीचें ॥ ३३॥
लक्षावें लक्षितां अलक्षीं । लक्षिलें लोचनातें लक्षी ।
लंगलें लयेतें अलक्षी । विहिंगममार्गें ॥ ३४॥
क्षेत्र क्षेत्रज्ञ क्षोभतो । क्षमा क्षमून क्ष्मवितो ।
क्ष्मणें क्षोभणें क्षेत्रज्ञ तो । सर्वां ठाईं ॥ ३५॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
कीर्तन लक्षण निरूपण समास चौथा ॥ ४॥ १४.४

समास पांचवा : हरिकथा लक्षण

॥ श्रीराम ॥

मागां हरिकथेचें लक्षण । श्रोतीं केला होता प्रस्न ।
सावध होऊन विचक्षण । परिसोन आतां ॥ १॥
हरिकथा कैसी करावी । रंगें कैसी भरावी ।
जेणें पाविजे पदवी । रघुनाथकृपेची ॥ २॥
सोनें आणि परिमळे । युक्षदंडा लागती फळें ।
गौल्य माधुर्य रसाळें । तरी ते अपूर्वता ॥ ३॥
तैसा हरिदास आणि विरक्त । ज्ञाता आणि प्रेमळ भक्त ।
वित्पन्न आणि वादरहित । तरी हेहि अपूर्वता ॥ ४॥
रागज्ञानी ताळज्ञानी । सकळकळा ब्रह्मज्ञानी ।
निराभिमानें वर्ते जनीं । तरी हेहि अपूर्वता ॥ ५॥
मछर नाहीं जयासी । जो अत्यंत प्रिये सज्जनासी ।
चतुरांग जाणें मानसीं । अंतरनिष्ठ ॥ ६॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

जयंत्यादिकें नाना पर्वें । तीर्थें क्षेत्रें जें अपूर्वें ।
जेथें वसिजे देवाधिदेवें । सामर्थ्यरूपें ॥ ७॥
तया तीर्थातें जे न मानिती । शब्दज्ञानें मिथ्या म्हणती ।
तया पामरां श्रीपती । जोडेल कैंचा ॥ ८॥
निर्गुण नेलें संदेहानें । सगुण नेलें ब्रह्मज्ञानें ।
दोहिकडे अभिमानें । वोस केलें ॥ ९॥
पुढें असतां सगुणमूर्ती । निर्गुणकथा जे करिती ।
प्रतिपादून उच्छेदिती । तेचि पढतमूर्ख ॥ १०॥
ऐसी न कीजे हरिकथा । अंतर पडे उभये पंथा ।
परिस लक्षणें आतां । हरिकथेचीं ॥ ११॥
सगुणमूर्तीपुढें भावें । करुणाकीर्तन करावें ।
नानाध्यानें वर्णावें । प्रतापकीर्तीतें ॥ १२॥
ऐसें गातां स्वभावें । रसाळ कथा वोढवे ।
सर्वांतरीं हेलावे । प्रेमसुख ॥ १३॥
कथा रचायाची खूण । सगुणीं नाणावें निर्गुण ।
न बोलावे दोष गुण । पुढिलांचे कदा ॥ १४॥
देवाचें वर्णावें वैभाव । नाना प्रकारें महत्त्व ।
सगुणीं ठेउनियां भाव । हरिकथा करावी ॥ १५॥
लाज सांडून जनाची । आस्था सांडून धनाची ।
नीच नवी कीर्तनाची । आवडी धरावी ॥ १६॥
नम्र होऊन राजांगणीं । निःशंक जावें लोटांगणी ।
करताळिका नृत्य वाणीं । नामघोषें गर्जावें ॥ १७॥
येकांची कीर्ति येकापुढें । वर्णितां साहित्य न पडे ।
म्हणोनियां निवाडे । जेथील तेथें ॥ १८॥
मूर्ती नस्तां सगुण । श्रवणीं बैसले साधुजन ।
तरी अद्वैतनिरूपण । अवश्य करावें ॥ १९॥
नाहीं मूर्ती नाहीं सज्जन । श्रवणीं बैसले भाविक जन ।
तरी करावें कीर्तन । प्रस्ताविक वैराग्य ॥ २०॥
श्रुंघारिक नवरसिक । यामधें सांडावें येक ।
स्त्रियादिकांचें कौतुक । वर्णुं नये कीं ॥ २१॥
लावण्य स्त्रियांचें वर्णितां । विकार बाधिजे तत्वता ।
धारिष्टापासून श्रोता । चळे तत्काळ ॥ २२॥
म्हणउन तें तजावें । जें बाधक साधकां स्वभावें ।
घेतां अंतरीं ठसावें । ध्यान स्त्रियांचें ॥ २३॥
लावण्य स्त्रियांचें ध्यान । कामाकार जालें मन ।
कैचें आठवेल ध्यान । ईश्वराचें ॥ २४॥
स्त्री वर्णितां सुखावला । लावण्याचे भरीं भरला ।
तो स्वयें जाणावा चेवला । ईश्वरापासुनी ॥ २५॥
हरिकथेसी भावबळें । गेला रंग तो तुंबळे ।
निमिष्य येक जरी आकळे । ध्यानीं परमात्मा ॥ २६॥
ध्यानीं गुंतलें मन । कैचें आठवेल जन ।
निशंक निर्लज कीर्तन । करितां रंग माजे ॥ २७॥
रागज्ञान ताळज्ञान । स्वरज्ञानेंसीं वित्पन्न ।
अर्थान्वयाचें कीर्तन । करूं जाणे ॥ २८॥
छपन्न भाषा नाना कळा । कंठमाधुर्य कोकिळा ।
परी तो भक्तिमार्ग वेगळा । भक्त जाणती ॥ २९॥
भक्तांस देवाचें ध्यान । देवावांचून नेणें अन्न ।
कळावंतांचें जें मन । तें कळाकार जालें ॥ ३०॥
श्रीहरिवीण जे कळा । तेचि जाणावी अवकळा ।
देवास सांडून वेगळा । प्रत्यक्ष पडिला ॥ ३१॥
सर्पी वेढिलें चंदनासी । निधानाआड विवसी ।
नाना कळा देवासी । आड तैस्या ॥ ३२॥
सांडून देव सर्वज्ञ । नादामध्यें व्हावें मग्न ।
तें प्रत्यक्ष विघ्न । आडवें आलें ॥ ३३॥
येक मन गुंतलें स्वरीं । कोणें चिंतावा श्रीहरी ।
बळेंचि धरुनियां चोरीं । शिश्रूषा घेतली ॥ ३४॥
करितां देवाचें दर्शन । आडवें आलें रागज्ञान ।
तेणें धरुनियां मन । स्वरामागें नेलें ॥ ३५॥
भेटों जातां राजद्वारीं । बळेंचि धरिला बेगारी ।
कळावंतां तैसी परी । कळेनें केली ॥ ३६॥
मन ठेऊन ईश्वरीं । जो कोणी हरिकथा करी ।
तोचि ये संसारीं । धन्य जाणा ॥ ३७॥
जयास हरिकथेची गोडी । उठे नीच नवी आवडी ।
तयास जोडली जोडी । सर्वोत्तमाची ॥ ३८॥
हरिकथा मांडली जेथें । सर्व सांडून धावे तेथें ।
आलस्य निद्रा दवडून स्वार्थें । हरिकथेसि सादर ॥ ३९॥
हरिभक्तांचिये घरीं । नीच कृत्य अंगिकारी ।
साहेभूत सर्वांपरीं । साक्षपें होये ॥ ४०॥
या नावाचा हरिदास । जयासि नामीं विश्वास ।
येथून हा समास । संपूर्ण जाला ॥ ४१॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
हरिकथालक्षणनिरूपण समास पांचवा ॥ ५॥ १४.५

समास सहावा : चातुर्य लक्षण

॥ श्रीराम ॥

रूप लावण्य अभ्यासितां न ये । सहजगुणास न चले उपाये ।
कांहीं तरी धरावी सोये । अगांतुक गुणाची ॥ १॥
काळें माणुस गोरें होयेना । वनाळास येत्न चालेना ।
मुक्यास वाचा फुटेना । हा सहजगुण ॥ २॥
आंधळें डोळस होयेना । बधिर तें ऐकेना ।
पांगुळ पाये घेइना । हा सहजगुण ॥ ३॥
कुरूपतेचीं लक्षणें । किती म्हणोनि सांगणें ।
रूप लावण्य याकारणें । पालटेना ॥ ४॥
अवगुण सोडितां जाती । उत्तम गुण अभासितां येती ।
कुविद्या सांडून सिकती । शाहाणे विद्या ॥ ५॥
मूर्खपण सांडितां जातें । शाहाणपण सिकतां येतें ।
कारबार करितां उमजतें । सकळ कांहीं ॥ ६॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

मान्यता आवडे जीवीं । तरी कां उपेक्षा करावी ।
चातुर्येंविण उंच पदवी । कदापी नाहीं ॥ ७ ॥
ऐसी प्रचीत येते मना । तरी कां स्वहित कराना ।
सन्मार्गें चालतां जनां । सज्जना माने ॥ ८ ॥
देहे नेटकें श्रुंघारिलें । परी चातुर्येंविण नासलें ।
गुणेंविण साजिरें केलें । बाष्कळ जैसें ॥ ९ ॥
अंतर्कळा शृंघारावी । नानापरी उमजवावी ।
संपदा मेळऊन भोगावी । सावकास ॥ १० ॥
प्रेत्न करीना सिकेना । शरीर तेंहि कष्टविना ।
उत्तम गुण घेईना । सदाकोपी ॥ ११ ॥
आपण दुसऱ्यास करावें । तें उसिणें सवेंचि घ्यावें ।
जना कष्टवितां कष्टावें । लागेल बहु ॥ १२ ॥
न्यायें वर्तेल तो शहाणा । अन्याइ तो दैन्यवाणा ।
नाना चातुर्याच्या खुणा । चतुर जाणे ॥ १३ ॥
जें बहुतांस मानलें । तें बहुतीं मान्य केलें ।
येर तें वेर्थचि गेलें । जगनिंद्य ॥ १४ ॥
लोक आपणासि वोळावे । किंवा आवघेच कोंसळावे ।
आपणास समाधान फावे । ऐसें करावें ॥ १५ ॥
समाधानें समाधान वाढे । मित्रिनें मित्रि जोडे ।
मोडितां क्षणमात्रें मोडे । बरेपण ॥ १६ ॥
अहो कांहो अरे कारे । जनीं ऐकिजेतें किं ते ।
कळत असतांच कां रे । निकामीपन ॥ १७ ॥
चातुर्यें श्रुंघारे अंतर । वस्त्रें श्रुंघारे शरीर ।
दोहिमधें कोण थोर । बरें पाहा ॥ १८ ॥
बाह्याकार श्रृंगारिलें । तेणें लोकांच्या हातासि काये आलें ।
चातुर्यें बहुतांसी रक्षिलें । नाना प्रकारें ॥ १९ ॥
बरें खावें बरें जेवावें । बरें ल्यावें बरें नेसावें ।
समस्तीं बरें म्हणावें । ऐसी वासना ॥ २० ॥
तनें मनें झिजावें । तेणें भले म्हणोन घ्यावें ।
उगें चि कल्पितां सिणावें । लागेल पुढें ॥ २१ ॥
लोकीं कार्यभाग आडे । तो कार्यभाग जेथें घडे ।
लोक सहजचि वोढे । कामासाठीं ॥ २२ ॥
म्हणोन दुरऱ्यास सुखी करावें । तेणें आपण सुखी व्हावें ।
दुसऱ्यास कष्टवितां कष्टावें । लागेल स्वयें ॥ २३ ॥
हें तों प्रगटचि आहे । पाहिल्याविण कामा नये ।
समजणें हा उपाये । प्राणीमात्रासी ॥ २४ ॥
समजले आणि वर्तले । तेचि भाग्यपुरुष जाले ।
यावेगळे उरले । तें करंटे पुरुष ॥ २५ ॥
जितुका व्याप तितुकें वैभव । वैभवासारिखा हावभाव ।
समजले पाहिजे उपाव । प्रगटचि आहे ॥ २६ ॥
आळसें कार्येभाग नासतो । साक्षेप होत होत होतो ।
दिसते गोष्टी कळेना तो । शाहाणा कैसा ॥ २७ ॥
मित्रि करितां होतें कृत्य । वैर करितां होतो मृत्यु ।
बोलिलें हें सत्य किं असत्य । वोळखावें ॥ २८ ॥
आपणास शाहाणें करूं नेणें । आपलें हित आपण नेणें ।
जनीं मैत्रि राखों नेणे । वैर करी ॥ २९ ॥
ऐसे प्रकारीचे जन । त्यास म्हणावें अज्ञान ।
तयापासीं समाधान । कोण पावे ॥ ३० ॥
आपण येकायेकी येकला । सृष्टींत भांडत चालिला ।
बहुतांमध्यें येकल्याला । येश कैचें ॥ ३१ ॥
बहुतांचे मुखी उरावें । बहुतांचे अंतरीं भरावें ।
उत्तम गुणीं विवरावें । प्राणीमात्रासी ॥ ३२ ॥
शाहाणे करावे जन । पतित करावे पावन ।
सृष्टिमधें भगवद्भजन । वाढवावें ॥ ३३ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चातुर्येलक्षणनिरूपण समास सहावा ॥ ६ ॥ १४.६

समास सातवा : युगधर्म निरूपण

॥ श्रीराम ॥

नाना वेश नाना आश्रम । सर्वांचें मूळ गृहस्थाश्रम ।
जेथें पावती विश्राम । त्रैलोक्यवासी ॥ १ ॥
देव ऋषी मुनी योगी । नाना तापसी वीतरागी ।
पितृआदिकरून विभागी । अतीत अभ्यागत ॥ २ ॥
गृहस्थाश्रमीं निर्माण जाले । आपला आश्रम टाकून गेले ।
परंतु गृहस्थागृहीं हिंडों लागले । कीर्तिरूपें ॥ ३ ॥
याकारणें गृहस्थाश्रम । सकळामधें उत्तमोत्तम ।
परंतु पाहिजे स्वधर्म । आणी भूतदया ॥ ४ ॥
जेथें शडकर्में चालती । विध्योक्त क्रिया आचरती ।
वाग्माधुर्यें बोलती । प्राणीमात्रासी ॥ ५ ॥
सर्वप्रकारें नेमक । शास्त्रोक्त करणें कांहींयेक ।
त्याहिमध्यें अलोलिक । तो हा भक्तिमार्ग ॥ ६ ॥
पुरश्चरणी कायाक्लेसी । दृढव्रती परम सायासी ।
जगदीशावेगळें जयासी । थोर नाहीं ॥ ७ ॥
काया वाचा जीवें प्राणें । कष्टे भगवंताकारणें ।
मनें घेतलें धरणें । भजनमार्गीं ॥ ८ ॥
ऐसा भगवंताचा भक्त । विशेष अंतरीं विरक्त ।
संसार सांडून जाला मुक्त । देवाकारणें ॥ ९ ॥
अंतरापासून वैराग्य । तेंचि जाणावें महद्भाग्य ।
लोलंगतेयेवढें अभाग्य । आणीक नाहीं ॥ १० ॥
राजे राज्य सांडून गेले । भगवंताकारणें हिंडलें ।
कीर्तिरूपें पावन जाले । भूमंडळीं ॥ ११ ॥
ऐसा जो कां योगेश्वर । अंतरीं प्रत्ययाचा विचार ।
उकलूं जाणे अंतर । प्राणीमात्रांचें ॥ १२ ॥
ऐसी वृत्ति उदासीन । त्याहिवरी विशेष आत्मज्ञान ।
दर्शनमात्रें समाधान । पावती लोक ॥ १३ ॥
बहुतांसी करी उपाये । तो जनाच्या वाट्या न ये ।
अखंड जयाचे हृदये । भगवद्रूप ॥ १४ ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

जनास दिसे हा दुश्चित । परी तो आहे सावचित ।
अखंड जयाचें चित्त । परमेश्वरीं ॥ १५ ॥
उपासनामूर्तिध्यानीं । अथवा आत्मानुसंधानीं ।
नाहीं तरी श्रवणमननीं । निरंतर ॥ १६ ॥
पूर्वजांच्या पुण्यकोटी । संग्रह असिल्या गांठीं ।
तरीच ऐसीयाची भेटी । होये जनासी ॥ १७ ॥
प्रचीतिविण जें ज्ञान । तो आवघाचि अनुमान ।
तेथें कैंचें परत्रसाधन । प्राणीयासी ॥ १८ ॥
याकारणें मुख्य प्रत्यये । प्रचीतिविण काम नये ।
उपायासारिखा अपाये । शाहाणे जाणती ॥ १९ ॥
वेडें संसार सांडून गेलें । तरी तें कष्टकष्टोंचि मेलें ।
दोहिकडे अंतरलें । इहलोक परत्र ॥ २० ॥
रागें रागें निघोन गेला । तरी तो भांडभांडोंचि मेला ।
बहुत लोक कष्टी केला । आपणहि कष्टी ॥ २१ ॥
निघोन गेला परी अज्ञान । त्याचे संगती लागले जन ।
गुरु शिष्य दोघे समान । अज्ञानरूपें ॥ २२ ॥
आशावादी अनाचारी । निघोनि गेला देशांतरीं ।
तरी तो अनाचारचि करी । जनामध्यें ॥ २३ ॥
गृहीं पोटेविण कष्टती । कष्टी होऊन निघोन जाती ।
त्यास ठाई ठाई मारिती । चोरी भरतां ॥ २४ ॥
संसार मिथ्या ऐसा कळला । ज्ञान समजोन निघोन गेला ।
तेणें जन पावन केला । आपणाऐसा ॥ २५ ॥
येके संगतीनें तरती । येके संगतीनें बुडती ।
याकारणें सत्संगती । बरी पाहावी ॥ २६ ॥
जेथें नाहीं विवेकपरीक्षा । तेथें कैंची असेल दीक्षा ।
घरोघरीं मागतां भिक्षा । कोठेंहि मिळेना ॥ २७ ॥
जो दुसऱ्याचें अंतर जाणे । देश काळ प्रसंग जाणे ।
तया पुरुषा काय उणें । भूमंडळीं ॥ २८ ॥
नीच प्राणी गुरुत्व पावला । तेथें आचारचि बुडाला ।
वेदशास्त्रब्राह्मणाला । कोण पुसे ॥ २९ ॥
ब्रह्मज्ञानाचा विचारू । त्याचा ब्राह्मणासीच अधिकारू ।
वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । ऐसें वचन ॥ ३० ॥
ब्राह्मण बुद्धिपासून चेवले । आचारापासून भ्रष्टले ।
गुरुत्व सांडून जाले । शिष्य शिष्यांचे ॥ ३१ ॥
कित्येक दावलमलकास जाती । कित्येक पीरास भजती ।
कित्येक तुरुक होती । आपले इछेनें ॥ ३२ ॥
ऐसा कलयुगींचा आचार । कोठें राहिला विचार ।
पुढें पुढें वर्णसंकर । होणार आहे ॥ ३३ ॥
गुरुत्व आले नीचयाती । कांहींयेक वाढली महंती ।
शूद्र आचार बुडविती । ब्राह्मणाचा ॥ ३४ ॥
हें ब्राह्मणास कळेना । त्याची वृत्तिच वळेना ।
मिथ्या अभिमान गळेना । मूर्खपणाचा ॥ ३५ ॥
राज्य नेलें म्लेंचिं क्षेत्रीं । गुरुत्व नेलें कुपात्रीं ।
आपण अरत्रीं ना परत्रीं । कांहींच नाहीं ॥ ३६ ॥
ब्राह्मणास ग्रामणीनें बुडविलें । विष्णूनें श्रीवत्स मिरविलें ।
त्याच विष्णूनें श्रापिलें । फरशरामें ॥ ३७ ॥
आम्हीहि तेचि ब्राह्मण । दुःखें बोलिलें हें वचन ।
वडिल गेले ग्रामणी करून । आम्हां भोवतें ॥ ३८ ॥
आतांचे ब्राह्मणीं काये केलें । अन्न मिळेना ऐसें जालें ।
तुम्हा बहुतांचे प्रचितीस आलें । किंवा नाहीं ॥ ३९ ॥
बरें वडिलांस काये म्हणावें । ब्राह्मणाचें अदृष्ट जाणावें ।
प्रसंगें बोलिलें स्वभावें । क्ष्मा केलें पाहिजे ॥ ४० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
युगधर्म निरूपण समास सातवा ॥ ७ ॥ १४.७

समास आठवा : अखंड ध्यान निरूपण
॥ श्रीराम ॥
बरें ऐसा प्रसंग जाला । जाला तो होऊन गेला ।
आतां तरी ब्राह्मणीं आपणाला । शाहाणे करावें ॥ १ ॥
देव पुजावा विमळहस्तीं । तेणें भाग्य पाविजे समस्तीं ।
मूर्ख अभक्त वेस्तीं । दरिद्र भोगिजे ॥ २ ॥
आधीं देवासवोळखावें । मग अनन्यभावें भजावें ।
अखंड ध्यानचि धरावें । सर्वोत्तमाचें ॥ ३ ॥
सर्वांमधें जो उत्तम । तया नाव सर्वोत्तम ।
आत्मानात्मविवेकवर्म । ठाई पाडावें ॥ ४ ॥
जाणजाणों देह रक्षी । आत्मा द्रष्टा अंतरसाक्षी ।
पदार्थमात्रास परीक्षी । जाणपणें ॥ ५ ॥
तो सकळ देहामधें वर्तती । इंद्रियेंग्राम चेष्टविती ।
प्रचितीनें प्रत्यये येतो । प्राणीमात्रीं ॥ ६ ॥
प्राणीमात्रीं जगदांतरें । म्हणोनि राखावीं अंतरें ।
दाता भोक्ता परस्परें । सकळ कांहीं ॥ ७ ॥
देव वर्ततो जगदांतरी । तोचि आपुलें अंतरीं ।
त्रैलोकींचे प्राणीमात्रीं । बरें पाहा ॥ ८ ॥
मुळीं पाहाणार तो येकला । सकळां ठाई विभागला ।
देहप्रकृतीनें जाला । भिन्न भिन्न ॥ ९ ॥
भिन्न भासें देहाकारें । प्रस्तुता येकचि अंतरें ।
बोलणें चालणें निर्धारें । त्यासीच घडे ॥ १० ॥
आपुले पारिखे सकळ लोक । पक्षी स्वापद पश्वादिक ।
किडा मुंगी देहधारक । सकळ प्राणी ॥ ११ ॥
खेचर भूचर वनचर । नाना प्रकारें जळचर ।
चत्वार खाणी विस्तार । किती म्हणोन सांगावा ॥ १२ ॥
समस्त जाणीवेनें वर्तती । रोकडी पाहावी प्रचिती ।
त्याची आपुली संगती । अखंड आहे ॥ १३ ॥
जगदांतरें वोळला धणी । किती येकवटील प्राणी ।
परी ते वोळायाची करणी । आपणापासीं ॥ १४ ॥
हें आपणाकडेंच येतें । राजी राखिजे समस्तें ।
देहासि बरें करावें तें । आत्मयास पावे ॥ १५ ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

दुर्जन प्राणी त्यांतील देव । त्याचा लाताड स्वभाव ।
रागास आला जरी राव । तरी तंडों नये कीं ॥ १६ ॥
प्रसंगीं सांडीच करणें । पुढें विवेकें विवरणें ।
विवेकें सज्जनचि होणें । सकळ लोकीं ॥ १७ ॥
आत्मत्वीं दिसतो भेद । हा अवघाचि देहसमंध ।
येका जीवनें नाना स्वाद । औषधीभेदें ॥ १८ ॥
गरळ आणि अमृत जालें । परी आपपण नाहीं गेलें ।
साक्षत्वें आत्मयास पाहिलें । पाहिजे तैसें ॥ १९ ॥
अंतरनिष्ठ जो पुरुष । तो अंतरनिष्ठेनें विशेष ।
जगामधें जो जगदीश । तो तयास वोळखे ॥ २० ॥
नयनेंचि पाहावा नयेन । मनें शोधावें मन ।
तैसाचि हा भगवान । सकळां घटीं ॥ २१ ॥
तेणेंविण कार्यभाग आडे । सकळ कांहीं तेणेंचि घडे ।
प्राणी विवेकें पवाडे । तेणेंचि योगें ॥ २२ ॥
जागृतीस व्यापार घडतो । समंध तयासीच पडतो ।
स्वप्नामधें घडे जो तो । येणेंचि न्यायें ॥ २३ ॥
अखंड ध्यानाचें लक्षण । अखंड देवाचें स्मरण ।
याचें कळतां विवरण । सहजचि घडे ॥ २४ ॥
सहज सांडून सायास । हाचि कोणीयेक दोष ।
आत्मा सांडून अनात्म्यास । ध्यानीं धरिती ॥ २५ ॥
परी तें धरितांहि धरेना । ध्यानीं येती वेक्ति ना ।
उगेंचि कष्टती मना । कासाविस करूनी ॥ २६ ॥
मूर्तिध्यान करिता सायासें । तेथें येकाचें येकचि दिसे ।
भासों नये तेंचि भासे । विलक्षण ॥ २७ ॥
ध्यान देवाचें करावें । किंवा देवाल्याचें करावें ।
हेंचि बरें विवरावें । आपले ठाईं ॥ २८ ॥
देह देउळ आत्मा देव । कोठें धरूं पाहातां भाव ।
देव वोळखोन जीव । तेथेंचि लावावा ॥ २९ ॥
अंतरनिष्ठा ध्यान ऐसें । दंडकध्यान अनारिसें ।
प्रत्ययेविण सकळ पिसें । अनुमानध्यान ॥ ३० ॥
अनुमानें अनुमान वाढे । ध्यान धरितां सवेंचि मोडे ।
उगेचि कष्टती बापुडे । स्थूळध्यानें ॥ ३१ ॥
देवास देहधारी कल्पिती । तेथें नाना विकल्प उठती ।
भोगणें त्यागणें विपत्ति । देहयोगें ॥ ३२ ॥
ऐसें मनी आठवतें । विचारितां भलतेंचि होतें ।
दिसों नये तें दिसतें । नाना स्वप्नीं ॥ ३३ ॥
दिसतें तें सांगतां न ये । बळें भावर्थ धरितां नये ।
साधक कासाविस होये । अंतर्यामीं ॥ ३४ ॥
सांगोपांग घडे ध्यान । त्यास साक्ष आपुलें मन ।
मनामध्यें विकल्पदर्शन । होऊंच नये ॥ ३५ ॥
फुटक मन येकवटिलें । तेणें तुटक ध्यान केलें ।
तेथें कोण सार्थक जालें । पाहाना कां ॥ ३६ ॥
अखंड ध्यानें न घडे हित । तरी तो जाणावा पतित ।
हाचि अर्थ सावचित । बरा पाहावा ॥ ३७ ॥
ध्यान धरितें तें कोण । ध्यानीं आठवतें तें कोण ।
दोनीमधें अनन्य लक्षण । असिलें पाहिजे ॥ ३८ ॥
अनन्य सहजचि आहे । साधक शोधून न पाहे ।
ज्ञानी तो विवरोन राहे । समाधानें ॥ ३९ ॥
ऐसीं हे प्रत्ययाची कामें । प्रत्ययेंविण बाधिजे भ्रमें ।
लोकदंडकसंभ्रमें । चालती प्राणी ॥ ४० ॥
दंडकध्यानाचें लक्षण । धरून बैसलें अवलक्षण ।
प्रमाण आणि अप्रमाण । बाजारी नेणती ॥ ४१ ॥
मिथ्या समाचार उठविती । बाउग्याच बोंबा घालिती ।
मनांस आणितां अंतीं । आवघेंचि मिथ्या ॥ ४२ ॥
कोणीयेक ध्यानस्त बैसला । कोणीयेक सिकवी त्याला ।
मुकुट काढूनि माळ घाला । म्हणिजे बरें ॥ ४३ ॥
मनाचेथें काये दुष्काळ । जे आखुड कल्पिती माळ ।
सांगते ऐकते केवळ । मूर्ख जाणावे ॥ ४४ ॥
प्रत्यक्ष कष्ट करावे न लगती । दोरे फुलें गुंफावी न लगती ।
कल्पनेची माळ थिटी करिती । काये निमित्य ॥ ४५ ॥
बुधीविण प्राणी सकळ । ते ते अवघेचि बाष्कळ ।
तया मुर्खासीं खळखळ । कोणें करावी ॥ ४६ ॥
जेणें जैसा परमार्थ केला । तैसाच पृथ्वीवरी दंडक चालिला ।
साता पांचाचा बळावला । साभिमान ॥ ४७ ॥
प्रत्ययेंविण साभिमान । रोगी मारिले झांकून ।
तेथें अवघाची अनुमान । ज्ञान कैंचें ॥ ४८ ॥
सर्व साभिमान सांडावा । प्रत्ययें विवेक मांडावा ।
माया पूर्वपक्ष खंडावा । विवेकबळें ॥ ४९ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अखंडध्याननिरूपणनाम समास आठवा ॥ ८ ॥ १४.८

समास नववा : शाश्वत निरूपण

॥ श्रीराम ॥

पिंडाचें पाहिलें कौतुक । शोधिला आत्मानात्मा विवेक ।
पिंड अनात्मा आत्मा येक । सकळ कर्ता ॥ १ ॥
आत्म्यास अनन्यता बोलिली । ते विवेकें प्रत्यया आली ।
आतां पाहिजे समजली । ब्रह्मांडरचना ॥ २ ॥
आत्मानात्माविवेक पिंडी । सारासारविचार ब्रह्मांडी ।
विवरविवरों हे गोडी । घेतली पाहिजे ॥ ३ ॥
पिंड कार्य ब्रह्मांड कारण । याचें करावें विवरण ।
हेंचि पुढें निरूपण । बोलिलें असे ॥ ४ ॥
असार म्हणिजे नासिवंत । सार म्हणिजे तें शाश्वत ।
जयास होईल कल्पांत । तें सार नव्हे ॥ ५ ॥
पृथ्वी जळापासून जाली । पुढें ते जळीं मिळाली ।
जळाची उत्पत्ति वाढली । तेजापासुनी ॥ ६ ॥
ते जळ तेजें शोषिलें । महत्तेजें आटोन गेलें ।
पुढें तेजचि उरलें । सावकाश ॥ ७ ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

तेज जालें वायोपासुनी । वायो झडपी तयालागुनी ।
तेज जाउनी दाटणी । वायोचीच जाली ॥ ८ ॥
वायो गगनापासुनी जाला । मागुतां तेथेंचि विराला ।
ऐसा हा कल्पांत बोलिला । वेदांतशास्त्रीं ॥ ९ ॥
गुणमाया मूळमाया । परब्रह्मीं पावती लया ।
तें परब्रह्म विवराया । विवेक पाहिजे ॥ १० ॥
सर्व उपाधींचा सेवट । तेथें नाहीं दृश्य खटपट ।
निर्गुण ब्रह्म घनदाट । सकळां ठाईं ॥ ११ ॥
उदंड कल्पांत जाला । तरी नाश नाहीं तयाला ।
मायात्यागें शाश्वताला । वोळखावें ॥ १२ ॥
देव अंतरात्मा सगुण । सगुणें पाविजे निर्गुण ।
निर्गुणज्ञानें विज्ञान । होत असे ॥ १३ ॥
कल्पनेतीत जें निर्मळ । तेथें नाहीं मायामळ ।
मिथ्यत्वें दृश्य सकळ । होत जातें ॥ १४ ॥
जें होते आणि सवेंचि जातें । तें तें प्रत्ययास येतें ।
जेथें होणें जाणें नाहीं तें । विवेकें वोळखावे ॥ १५ ॥
येक ज्ञान येक अज्ञान । येक जाणावें विपरीत ज्ञान ।
हे त्रिपुटी होये क्षीण । तेंचि विज्ञान ॥ १६ ॥
वेदांत सिधांत धादांत । याची पाहावी प्रचित ।
निर्विकार सदोदित । जेथें तेथें ॥ १७ ॥
तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें । पाहोन अनन्य राहावें ।
मुख्य आत्मनिवेदन जाणावें । याचें नांव ॥ १८ ॥
दृश्यास दिसते दृश्य । मनास भासतो भास ।
दृश्यभासातीत अविनाश । परब्रह्म तें ॥ १९ ॥
पाहों जातां दुरीच्या दुरी । परब्रह्म सबाहेअंतरीं ।
अंतचि नाहीं अनंत सरी । कोणास द्यावी ॥ २० ॥
चंचळ तें स्थिरावेना । निश्चळ तें कदापी चळेना ।
आभाळ येतें जातें गगना । चळण नाहीं ॥ २१ ॥
जें विकारें वाढें मोडे । तेथें शाश्वतता कैंची घडे ।
कल्पांत होताच विघडे । सकळ कांहीं ॥ २२ ॥
जे अंतरींच भ्रमलें । मायासंभ्रमें संभ्रमलें ।
तयास हें कैसें उकले । आव्हाट चक्र ॥ २३ ॥
भिडेनें वेव्हार निवडेना । भिडेनें सिधांत कळेना ।
भिडेनें देव आकळेना । आंतर्यामीं ॥ २४ ॥
वैद्याची प्रचित येईना । आणी भीडहि उलंघेना ।
तरी मग रोगी वांचेना । ऐसें जाणावें ॥ २५ ॥
जेणें राजा वोळखिला । तो राव म्हणेना भलत्याला ।
जेणें देव वोळखिला । तो देवरूपी ॥ २६ ॥
जयास माईकाची भीड । तें काये बोलेल द्वाड ।
विचार पाहातां उघड । सकळ कांहीं ॥ २७ ॥
भीड मायेऐलिकडे । परब्रह्म तें पैलीकडे ।
पैलीकडे ऐलीकडे । सदोदित ॥ २८ ॥
लटिक्याची भीड धरणें । भ्रमें भलतेंचि करणें ।
ऐसी नव्हेंतीललक्षणें । विवेकाचीं ॥ २९ ॥
खोटें आवघेंचि सांडावें । खरें प्रत्ययें वोळखावें ।
मायात्यागें समजावें । परब्रह्म ॥ ३० ॥
तें मायेचें जें लक्षण । तेंचि पुढें निरूपण ।
सुचितपणें विवरण । केलें पाहिजे ॥ ३१ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
शाश्वतनिरूपणनाम समास नववा ॥ ९ ॥ १४.९

समास दहावा : मायानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

माया दिसे परी नासे । वस्तु न दिसे परी न नासे ।
माया सत्य वाटे परी मिथ्या असे । निरंतर ॥ १ ॥
करंटा पडोनि उताणा । करी नानापरी कल्पना ।
परी तें कांहींच घडेना । तैसी माया ॥ २ ॥
द्रव्यदारेचें स्वप्नवैभव । नाना विळासें हावभाव ।
क्षणीक वाटे परी भाव । तैसी माया ॥ ३ ॥
गगनीं गंधर्वनगरें । दिसताती नाना प्रकारें ।
नाना रूपें नाना विकारें । तैसी माया ॥ ४ ॥
लक्षुमी रायेविनोदाची । बोलतां वाटे साची ।
मिथ्या प्रचित तेथीची । तैसी माया ॥ ५ ॥
दसऱ्याचे सुवर्णाचे लाटे । लोक म्हणती परी ते कांटे ।
परी सर्वत्र राहाटे । तैसी माया ॥ ६ ॥
मेल्याचा मोहोछाव करणें । सतीचें वैभव वाढविणें ।
मसणीं जाउनी रुदन करणें । तैसी माया ॥ ७ ॥
राखेसी म्हणती लक्षुमी । दुसरी भरदोरी लक्षुमी ।
तिसरी नाममात्र लक्षुमी । तैसी माया ॥ ८ ॥
मुळीं बाळविधवा नारी । तिचें नांव जन्मसावित्री ।
कुबेर हिंडे घरोघरी । तैसी माया ॥ ९ ॥
दशअवतारांतील कृष्णा । उपजे जीर्ण वस्त्रांची तृष्णा ।
नदी नामें पीयुष्णा । तैसी माया ॥ १० ॥
बहुरूपांतील रामदेवराव । ग्रामस्तांपुढे दाखवी हावभाव ।
कां माहांराज म्हणोनि लाघव । तैसी माया ॥ ११ ॥
देव्हारां असे अन्नपूर्णा । आणी गृहीं अन्नचि मिळेना ।
नामें सरस्वती सिकेना । शुभावळु ॥ १२ ॥
सुण्यास व्याघ्र नाम ठेविलें । पुत्रास इंद्रनामें पाचारिलें ।
कुरूप परी आळविलें । सुंदरा ऐसें ॥ १३ ॥
मूर्ख नामें सकळकळा । राशभी नामें कोकिळा ।
नातरी डोळसेचा डोळा । फुटला जैसा ॥ १४ ॥
मातांगीचें नाम तुळसी । चर्मिकीचें नाम कासी ।
बोलती अतिशूद्रिणीसी । भागीरथी ऐसें ॥ १५ ॥
साउली आणी अंधकार । येक होतां तेथीचा विचार ।
उगाचि दिसे भासमात्र । तैसी माया ॥ १६ ॥
श्रवण बोटें संधी करतळ । रविरश्मे दिसती इंगळ ।
रम्य आरक्तकल्होळ । तैसी माया ॥ १७ ॥

From http://sanskritdocuments.org/marathi/

भगवें वस्त्र देखतां मनाला । वाटे अग्नचि लागला ।
विवंचितां प्रत्ये आला । तैसी माया ॥ १८ ॥
जळीं चरणकरांगुळें । आखुड लांबें जिरकोळें ।
विपरीत काणें दिसती जळें । तैसी माया ॥ १९ ॥
भोवंडीनें पृथ्वी कलथली । कामिणीनें पिवळी जाली ।
सन्यपातस्थां अनुभवली । तैसी माया ॥ २० ॥
कोणीयेक पदार्थविकार । उगाचि दिसे भासमात्र ।
अनन्याचा अन्य प्रकार । तैसी माया ॥ २१ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
मायानिरूपणनाम समास दहावा ॥ १० ॥ १४.१०
॥ दशक चौदावा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.
Reproofread by P. D. Kulkarni

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated August 6, 2014
From http://sanskritdocuments.org .
The text is prepared by volunteers and is
to be used for personal study and research.
The file is not to be copied or reposted for
promotion of any website or individuals or for
commercial purpose without permission.
Help to maintain respect for volunteer spirit

From http://sanskritdocuments.org/marathi/